

2014 január Esszé

Révész Sándor: Összetett igék, összetett idők

A történelmi ember úgy szolgál, mint a kutya. Úgy gyarapítja lelkünk erejét. Ő az, akihez képest felsőbbrendűnek érezhetjük magunkat. Harag és lelkifurdalás nélkül nézhetünk le reá. Anélkül, hogy számolnunk kellene az ellenvetésével, az ellenállásával. A kutya azonban jobb. Mert a törzsfajlás lassúbb, mint az emberi történelem. Nem kell azzal számolnunk, hogy a következő egy-két évezredben kifejlődik egy lény, amelynél primitívebbek leszünk. Mint nálunk a kutyánk. Viszont a történelmi emberre csak úgy nézhetünk le, ha föltételezzük, hogy az ember a maga történelmi pályáján fölfelé halad. Akkor viszont utódaink szemében mi leszünk a primitívebb történelmi ember. Hiába a múltba néző, önerősítő felsőbbrendűség-tudat, ha lehetetlen róla leválasztani a jövőbe néző öngyöngítő alsóbbrendűség-tudatot. De persze nem lehetetlen. Mert pusztán logikailag az. A logikát pedig fölülírhatja a lélek szükséglete. A saját előny elve határt szab a gondolkodás koherenciájának. A haladás hitét addig követem, amíg a múlt fölé emel. De nem vettem ki a jövőbe, amit majd fölém emel.

Logikailag háromféleképp lehetne viszonyulni a történelemhez. Egy: a haladás hitével. Nagy távlatból nézve fölfelé haladunk az állati létből az isteni lét felé. Kettő: a hanyatlás hitével. Valaminő aranykorból zuhantunk le a jelen kútjába. Három: minden kor csak önmagával mérhető, független entitás. Mindhárom tételezés mögött hatalmas irodalom áll, de számunkra itt most csak az a fontos, hogy bármit tesz a rendszeralkotó elme, a hétköznapi tudat az időben hátranézve mindhárom feltételezéssel dolgozik. Nem válogat, csak váltogat. Van valamilyen sajátos, multifokális múltnéző szemüvegünk.

Nézzük ezt a remek kis könyvecskét, a szerző hasonló jellegű könyvecskéinek legújabbját, melyben a kiváló eszme-, orvostörténész és nyelvtudor (plusz költő), hajdani antikatonatársam a sötét, sorköteles múltban, ma pedig a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgató-helyettese hatalmas, soknyelvű forrásanyag mélyére ható bűvárlásainak hozadékát közreadja (Magyar László András: *A szűzgyógyomód és egyéb érdekességek*, Syllabux, 2013, 212 oldal.)

A szerző szívének csücske a reneszánsz. „A reneszánsz szellem és különösen a belőle sarjadt humanizmus az emlékezetet, tehát a múltat, pontosabban annak egy szakaszát tartotta mintaképének. A múlt értékrendjét és nyelvét igyekezett rekonstruálni és használni, vagyis kialakította az emlékezet kultuszát, vallását. (...) Ez a szemlélet a múltat önmagában, vagyis csak azért, mert régi, tekinti szentnek. (...) A reneszánsznak és a humanizmusnak köszönhetjük európai kultúránk történelmi és emlékező jellegét, és ennek eredményeképpen a múlttal való szembeszegülésre, vagyis a fejlődésre, változásra való erős hajlamát.” Lám csak, miként kapcsolódik össze dialektikusan az elmúlt aranykor hite a progresszióval, a hanyatlás és a haladás tételezése. A szerző maga viszont nem aranykort lát a múltban, s nem is osztja Aranykorának optimizmusát, miszerint „És vissza nem foly az időnek árja, / Előre duzzad,

feltarthatlanul”. Hanem ezt írja: „az elhanyagolt, elutasított, szemétdombra vetett vagy gépekre testált emlékezet viszont szörnyű bosszút állhat rajtunk: visszasüllyeszthet bennünket oda, ahonnan jöttünk, a sötétség, félelem, a mindennapi túlélésért folyó ádáz küzdelem magányos állati világába”.

A könyv különböző fejezetei egyszerre hangsúlyozzák azt, hogy a múlt mennyivel lejjebb van a jelennél, meg azt, hogy a jelen mennyire nem emelkedett föléje.

Itt van rögtön a kötet elején a fiziognómia története. Mely „arra is rávilágít, hogy ha a világot tények, jelek halmazának tekintjük, valójában milyen önkényesen határozhatjuk meg, mit tekintünk ténynek és jelnek, nem is beszélve arról, hogy az eleve önkényesen meghatározott tény- és jelcsoportot miként értelmezzük. Mindenféle fiziognómia ugyanis két alapelven nyugszik: egyrészt azon, hogy a külsőből a belsőre lehetséges következtetni, másrészt pedig azon, hogy a test üzenet és értelmezésre váró jelhalmaz”, s arra a kérdésre, hogy mi üzenet nekünk a test által, „az idők során szinte mulatságosan sokféle válasz született”. A fiziognómia példáján „belátható, hogy egy olyan teória, amely akárcsak részben is a mágikus-analógiás gondolkodásban gyökeredzik, milyen elemi erővel képes fennmaradni, és érvényesülése érdekében milyen egymástól teljesen eltérő formákat képes ölteni. Hiszen nincs hatalmasabb annál a gondolatnál, amelynek építőköveit nem vitatható tapasztalatok és belátások alkotják, hanem a mindezeknél sokkal erőteljesebb vágyak és készletések, analógiák, szimpátiák és antipátiák. Márpedig efféle gondolatokkal, elméletekkel, hiedelmekkel ma is nap mint nap találkozhatunk.”

A „ma is” motívum fejezetvégről fejezetvégre visszatér. A vitalizmus története is folytatódik a mában. Az aranyat termő szőlővessző legendája is ahhoz a konklúzióhoz vezet, „hogy bizonyos hiedelmek, tudományos babonák terjedése, virágzása olykor könnyen magyarázható nagyon is reális okokkal: a politikai propaganda hazugságaival, a kereskedelmi érdekekkel, az emberi hiszékenységgel, illetve a tudományos divatokkal. És bizony, sajnos, ez manapság sincs másképp.”

A lárma bajelhárító erejébe vetett mágikus hit mai továbbélését látja a szerző a futballmeccsek szurkolótáborai által keltett zajban is. (Ez azért alighanem félreértés.) A gazdag páciens által okozott nehézségek taglalása is oda konkludál, hogy „nincs új a nap alatt”.

Végül pedig az utószóban a kötet ívének súlyos záróköveként előkerül egy fél évezredes metszet, melyen egy semmibe vett értelmiségi a könyvébe, a munkájába temetkezik, menekül a külvilág elől, miközben neje családja, gyerekei fölfordítják a házat, szarnak rá s a szobája közepére. A szerző búcsúzó kérdése: vajon nevetnünk kell-e ezen az értelmiségin, „meg kell-e vetnünk ostoba elmélyültségéért, amellyel sem az őt körülvevő és nevetségessé tevő világot nem érzékeli, sem arra nem ébred rá, hogy ha soha nem emeli föl a fejét hívságos könyvei közül, mindenki akkorát rúghat belé, amekkorát nem árt? Vagy inkább együttérzőn és szimpátiával kell szemlélnünk ezt az embert, aki a körülötte tomboló csalás, züllés, verekedés, üvöltés és a mindent betöltő kozmikus szarszag ellenére kitart amellett, ami talán fölösleges, ám ami bizonyára túléli majd mindazt az aljast és alantast, amellyel a világ oly bőkezűen elhalmoz bennünket, most és mindörökké? A választ ezúttal Önökre bízom. A magam részéről pedig igyekszem nem felemelni tekintetem a papírról.”

Ellentétes irányú készletésekkel fordulunk a múlt felé. Félünk tőle egyrészt, s a jelentől, a jövőtől való félelmeinkre keresünk benne válaszokat másrészt. Van a múlttal szemben fölénytudatunk, fölényigényünk, s van a jellel szemben kritikai igényünk. A múlt elrettent és vonz. Szakadék, melybe visszazuhanhatunk, magaslat, ahová visszanezünk a jelen szakadékából, melybe belezuhanunk. Az elrettentő funkció és a bezzeg funkció egyaránt benne van a múltban. Kritikai

igényünk és fölényigényünk együttesét a kettő együtt szolgálja. Ebből az együttes szolgálatból pedig ambivalencia következik.

Gondoljunk csak arra, milyen erős a kádári aranykor mítosza abban az ún. „demokratikus ellenzékben”, melyet az a félelem tart össze, hogy elveszítjük jelentős részét mindannak, amivel a Kádár-korban egyáltalán nem rendelkezünk. Mindannak, amit szabadságban, jogban, gazdasági racionalitásban a Kádár-korhoz képest nyertünk.

A tudomány halad, az ember marad. Valami ilyesféle magyarázat kínálkozna a hatalmas változások és hatalmas változatlanságok együttesére, amit Magyar László András kötetében detektál.

Az orvostudomány kétségkívül a legalkalmasabb terület a mai értelemben vett tudományos szemlélet hatóerejének érzékelésére. A föld népessége kétszáz év alatt a hétszeresére nőtt, a gyermekhalandóság a fejlett világban nagyjából az ötvened részére csökkent, a születéskor várható élettartam a huszadik század folyamán harminc-negyven évvel nőtt. Kiemelkedett egy gigantikus és globális egészségügyi iparág, szolgáltatórendszer, apparátus szinte a semmiből. Mindez nyilvánvalóan összefüggésben áll az okelvű-rationális gondolkodás térnyerésével az analógiás-mágikus gondolkodással szemben. Csakhogy ezt a térnyerést túlnyomó többségünk nem tudással, hanem hittel követi, hiszen az orvostudomány tudását a laikus fölélni, fölmérni, belátni, átvenni nem képes. Mi, laikusok továbbra sem látjuk át, mit tesznek velünk, csupán más társadalmi alrendszerhez kötődik az a hitünk, hogy akik teszik, azok tudják.

Az okelvű-rationális és a mágikus gondolkodásmód nagyjából két és fél évezrede párhuzamosan létezik és hat. Csak hatóerejük aránya, társadalmi státuszuk változott meg annyira, hogy attól a világ egészen más minőségi állapotba került. A fiziognómia „olyan paradigmaváltó korban, a Kr. e. V–III. században jött létre, amelyben mind a mágikus, mind pedig az új, okelvű-rationális gondolkodás egyforma erővel hatott. Születésében ezért részben mágikus eredetű, részben pedig racionális típusú elképzelések játszottak szerepet.” A mágikus forrás az az elképzelés volt, hogy a különböző léptékű világok rendje leképezi egymást. Például az emberi test mikrokozmosza a világűr makrokozmoszáét. Az emberi test külső tulajdonságai a belsőket. Ezért lehet a csillagok makrokozmoszából egy személy mikrokozmoszának sorsára következtetni, ezért lehet jóslni tenyérből, homlokból, körömből; következtetni a szemöldök ívéből, sűrűségéből viselőjének jellemére, tulajdonságaira. Az egyes emberi testrészek között is analógiás kapcsolat állhat fenn, így például a nagy férfiorr nagy hímtagra utal. „A nőnél pedig a láb a jel, ha például, a nő lába hosszú, keskeny és vékony, akkor hosszú, szűk és vékony a hüvely is, és fordítva” – oktat minket Michael Scotus a XIII. századból.

A fiziognómia másik forrása viszont már az ok-okozati gondolkodás szülötte, és ez a szülött a nedvelmélet, mely szerint a négy őselemnek négyféle nedv felel meg a testünkben, a vér, a nyák, az epe és a fekete epe, ezek arányától függ az alkatunk, és ezek egyensúlyán múlik az egészségünk. A nedvelmélet a XVIII. századig tartotta magát. Jó sokáig, de hát azért elég régen túl vagyunk már azon is. És akkor mi a különbség a kétféle forrás között? Nyilván az irány, amerre a „túl” van, amerre „túl” vagyunk. A nedvelméletben valamilyen anyagi tényezőnek van anyagi következménye. Az ember által elvileg is megismerhetetlen, anyagon és földön túli tényező nem lép be. Meg tudjuk mondani, mi miért van. Legfeljebb tévedünk.

A mágikus analógiák esetében viszont a „miért?” kérdőszó nem kerül elő. Mert a válasz, hogy például miért kötődik adott ívű szemöldökhöz adott jellem, az emberi létszint fölött van. S ami ott van, azt egészen másképp nem tudom én, a laikus, mint azt, hogy az orvos adott testi jelekből

miként következtet adott betegségekre. Ez utóbbit úgy nem tudom, hogy tudom: lehet tudni. Emberként, emberi létszinten. Én, mondjuk, mosógépet javítok, az orvos embert. Én tudom, amit ő nem, ő tudja, amit én nem.

Ami viszont emberi, az gyarló és tökéletlen. Orvosi tudás híján az orvosba vetett bizalom vakságra ítélt. Viszont orvosi tudás híján is rendelkezem általános tudással, tapasztalattal arról, hogy az orvos és az orvostudomány, mint minden szakma és tudomány, tökéletlen és tévedhető. Tudom, hogy az orvostudomány mozgásban van, mindenféle hiányosságot és tévedést hordoz, az orvosok sokfélék, ilyenek, olyanok, az orvosi ellátás és az orvostudomány lehetőségei között hatalmas szakadék van, az egészségügyi ellátás csökevényes stb. Tehát úgy kell vaknak lennem, hogy nem lehetek vak. Mindehhez még azt is tudom, hogy létezik sok minden, amiről tudható, hogy használ, de nem tudható, miért. Ehhez nem kell mágikus okokat feltételezni, elég, ha az emberi tudás korlátozottságát feltételezem, ami viszont nagyon is racionális feltevés. Ám végső soron nyitva is hagyható a kérdés, hogy lehet-e az emberi létszinten magyarázat arra, amire momentán nincs. Elvégre az emberi létszint fölötti világban, tudásban, cselekvésben való hit megőrizte társadalmi legitimitását bizonyos formákban, leginkább a monoteista hagyományban; nem tekintődik anakronisztikus, babonás kuriózumnak a gyógyulásért való imádkozás valamely társadalmilag bevett vallás keretei között. S mi választaná ezt el elvileg és elméletileg bármilyen gyógyítási rítustól, mely földöntúli erőkre épít?

Továbbá: miként az orvosok tudása, azonképpen a laikusok tudatlansága sem tökéletes. A laikusok tudása széles sávban szóródik a tudatlanság és a szaktudás közötti térben. Ez a részleges tudás (részleges tudatlanság) mindenféle területen érdekessé teszi a szolgáltató szakember és laikus kliens viszonyát. Az autószerelőnél, az építőiparban, az ügyvédnél, a hentesnél, az iskolában stb. No de persze kevés helyen van ennek akkora tétje, mint az orvosnál, amikor saját vagy szeretteink egészségéről, életéről van szó.

Az ambivalenciánk tehát megszüntethetetlen nemcsak az (orvostörténeti) múlttal, de az orvoslás jelenével kapcsolatban is. A laikusnak érdeke, hogy a szakember sokkal többet tudjon nála, mert minél nagyobb ez a többlet, annál többet tud segíteni rajta. Másrészt viszont az is érdeke, hogy az ő részleges tudása érvényesüljön, mert hiszen annál kevésbé van kiszolgáltatva, annál inkább tudja kontrollálni, hogy a szakember tudástöbblete az ő érdekében hasznosul-e. A szakembernek érdeke, hogy a tudástöbblete minél nagyobb legyen, és minél gyengébb laikus kontrollal érvényesüljön, hiszen a tudásának az értéke, monopol felára és az ő cselekvési szabadsága annál nagyobb, tévedései és hiányosságai pedig annál kevésbé tűnhetnek föl. Másrészt viszont az orvosnak az is érdeke, hogy a laikus rendelkezzen az együttműködéshez szükséges tudással és tudatossággal, hiszen ez munkája eredményességének a feltétele.

Ez a kettősség nyomon követhető az orvoslás történetében. A bevonásban és a kizárásban, vagy hogy mi is egy általunk nem beszélt nyelvet helyezünk előtérbe: az inklúzióban és az exklúzióban. Az orvostudomány már a XIV. századtól behatolt a polgári ismeretkörbe, viszont mind a mai napig fenntartotta a maga teljességgel diszfunkcionális nyelvi védőfalát. „Az 1347–1348-ban Európára törő pestis a kultúra minden területén óriási változásokat eredményezett, az orvostudományra azonban különösen megrázóan hatott. Egyebek közt megteremtette a pestis-traktátus XVIII. századig népszerű műfaját is, ami a nemzeti nyelvű orvosi irodalmaknak jelentős ösztönzést adott. (...) E pestis-traktátusok egyik nagy újdonsága az volt, hogy szerzőik gyakorlati okokból a nagyközönséghez kívántak szólni bennük: épp ezért gyakran – s ez a kor orvosi irodalmában szokatlan – nemzeti nyelven írták őket. A nemzeti nyelvű orvosi irodalmak megszületésében a kétségtelenül »demokratikus« pestis is fontos szerepet játszott. (Ahogy 150 évvel később a szifilisz is fellendítette a nemzeti nyelvű orvosi irodalmakat).”

Az ókorban és a középkor java részében, egészen a XI. századig az európai orvostudomány

nyelve a görög volt. Csupán a XII–XIII. században fordították le az orvosi szakirodalmat görögből és arabból latinra, s csak ekkortól lett az orvoslás és az orvosképzés nyelve a latin. S mint láttuk, a következő században már meg is tört a monopóliuma. A XVI. században kialakultak a nemzeti orvosi nyelvek. Ehhez képest viszont az orvosi vizsgák és disszertációk nyelve még akkor is, a XIX. század derekán is a latin volt, amikor ez a nyelv már teljességgel kiszorult a közéletből, és rég elvesztette közvetítő nyelvi funkcióját. Magyarországon pedig mind a mai napig latin terminológiával teszik olvashatatlaná a mi sorsunkat érintő, az életünk vagy gyermekeink, hozzátartozóink élete szempontjából legfontosabb dokumentumokat, miközben persze már rég nem tudnak latin nyelvű szövegeket olvasni és szerkeszteni az orvosok sem.

A mágikus hitre ma is nagy piac épül. A tévéstudiókat a főműsoridő után ellepik a jósok, az ezo könyveket viszik, mint a cukrot, az interneten dül a hókuszpókusz, de mindez tökéletesen individualizálódott. Az ókori asztrológia, jóstudomány még túlnyomórészt a társadalmi közösség egészéhez szólt, annak sorsáról adott előrejelzést, a polisz politikájára kívánt hatni. A polgári korban viszont már teljességgel egyéni, családi érdekű hit lett belőle. Sokan hisznek például az egyéni gazdagodáshoz vezető pénzenergiában, de senki nem hisz országot, várost, közösséget gazdagító, boldogító mágiában. A napfogyatkozás is azért veszítette el jóstartalmát, mert közösségi jóslások kapcsolódtak hozzá. Kepler is nagy fáradsággal cáfolta, hogy a napfogyatkozásoknak közük lenne elemi csapásokhoz, történelmi eseményekhez. Miközben az egyéni sorsokról szóló horoszkópokat – Madách Imre híresztelésével ellentétben – nem meggyőződése ellenére, nem pusztán anyagi kényszerből gyártotta, hanem meggyőződéssel hitt bennük.

A közösségi jóslások nyilvánvalóan elvesztik értelmüket, amikor a közösségi, politikai döntések legitimációs bázisából kikopnak. Közösségi szinten, intézményi szinten nem, de az egyén és a család szintjén lehet komplementer stratégiával élni. Párhuzamosan igénybe venni a racionális és a mágikus szemléleten alapuló szolgáltatásokat. Olyasféle elkötelezetlenséggel, eldöntetlenséggel, ami a mágiának is, a tudománynak is esélyt ad. Ez is része annak az ambivalenciának, melyre korunk ítél, illetve lehetőséget ad.

Végezetül pedig: ha a tökéletlenség szükségszerű, akkor a bizonytalanság is az. Ha a létünkre vonatkozó végső kérdések lezárhatatlanok, akkor a lehetséges végső válaszok is kizárhatatlanok. Márpedig nyilvánvaló, hogy a végső kérdéseket racionálisan lezárni nem lehet. Arra csak valaminő föltétlen hit, valaminő mágikus szemlélet ad lehetőséget.

Van ebben a könyvben egy kis fejezet a vitalizmusról. A számtalan vitalista elméletet csupán az köti össze, hogy valamennyi szerint szükség van az élethez valamilyen princípiumra, mely kémiai és fizikai jellemzőkkel nem írható le. Azt már tudjuk, hogy akármilyen élő anyag létrehozásához nem kell ilyen princípium, mert Friedrich Wöhlernek már 1828-ban sikerült szervetlen anyagból szerveset létrehoznia. „A vitalista elméletek mégis szívósan tovább élnek ma is” – jegyzi meg a szerző. Az én számomra ez a továbbélés egyáltalán nem „mégis”. Mert miként állíthatnánk biztosan (nyomatékkal: biztosan!), hogy az az egész, ami az élet csírájából kinőtt, az emberrel, az ő korlátlan szellemével, feneketlen lelkével, történelmével, művészetével a Hamlettel bezárólag legalább elvileg leírható lenne természettudományos módon, fizikai-kémiai jellemzőkkel? „A mai vitalista teóriák... többnyire indirektnek nevezhetők, hiszen sem entelekheikről (arisztotelészi fogalom: a teremtményeket egy értelmes, közös cél felé irányító princípiumot jelenti), sem életerőről vagy életadó lélekről és szellemről nem esik bennük immár szó, ám az életet és az élő szervezetet alapvetően többnek tekintik, mint kémiai-fizikai

folyamatok végösszegét, illetve úgy látják, hogy az élet jelensége csupán egy nála kiterjedtebb létforma fogalmai és törvényei alapján írható le.” Mit tagadjam, én is szívesen látnám úgy.

Kapcsolódó írások:

1. **Révész Sándor: A hit és a hegymozgatás** Ferenc pápa világképe szerint sajnos a magamfajta liberálisra nincs szüksége...
2. **Révész Sándor: Két úr között az úr** Már nem nevezhetünk fiatalnak senkit, aki nagykorú állampolgárként élte meg...
3. **Révész Sándor: A nemzet alkímistái** Trencsényi Balázs könyve (A nép lelke, Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában, Budapest,...
4. **Révész Sándor: Fogat fogatért** Mennyire társadalomellenes a gyermekellenes iskola? Ez itt a kérdés. És...
5. **Révész Sándor: Hátulnézet** Az élet teljességét átfogó modern diktatúrákban az irodalom úgy van,...

Cimkék: **Révész Sándor**